

**НАЦИОНАЛНА СПОРТНА АКАДЕМИЯ „В. ЛЕВСКИ“**

**Катедра Психология, педагогика и социология**



**МАРИЯ ДАНЧЕВА БОНЧЕВА**

**СПОРТНОПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА  
СОЦИАЛНИ УМЕНИЯ ПРИ УЧЕНИЦИ ОТ  
ПРОГИМНАЗИАЛНИЯ ЕТАП НА ОСНОВНАТА  
ОБРАЗОВАТЕЛНА СТЕПЕН**

**АВТОРЕФЕРАТ**

**София, 2023 г.**

**НАЦИОНАЛНА СПОРТНА АКАДЕМИЯ „В. ЛЕВСКИ“**

**Катедра Психология, педагогика и социология**

**МАРИЯ ДАНЧЕВА БОНЧЕВА**

## **АВТОРЕФЕРАТ**

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“

Професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по физическо  
възпитание и спорт

## **СПОРТНОПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛ ЗА РАЗВИТИЕ НА СОЦИАЛНИ УМЕНИЯ ПРИ УЧЕНИЦИ ОТ ПРОГИМНАЗИАЛНИЯ ЕТАП НА ОСНОВНАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА СТЕПЕН**

Научен ръководител:

Доц. Иванка Тошева, доктор

София, 2023 г.

Дисертационният труд е обсъден на вътрешна защита пред разширен научен колегиум на катедра “Психология, педагогика и социология” на 04.04.2023 г. и е насочен за официална защита.

Трудът съдържа общо 183 страници (вкл. библиография и приложения), онагледен е с 27 таблици и 14 фигури. Библиографската справка съдържа 149 литературни източника, от които 26 на кирилица, 119 на латиница и 4 нормативни документи.

### **Научно жури за провеждане на процедура по публична защита**

#### ***Вътрешни членове:***

1. Проф. Татяна Станчева Янчева, ДН

2. Доц. Ина Георгиева Владова, доктор

Резервен член: Доц. Галина Димитрова Домусчиева-Роглева, доктор

#### ***Външни членове:***

1. Проф. Димитринка Георгиева Цонкова, доктор

2. Доц. Илиана Огнянова Петкова, доктор

3. Доц. Владислав Динков Господинов, доктор

Резервен член: Проф. Людмил Петров Иванов, доктор

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 28 юни 2023г. от 15:00 часа в зала А3 на НСА “Васил Левски” (Студентски град).

Материалите по защитата на дисертационния труд са публикувани на интернет страницата на НСА “Васил Левски”, на адрес [www.nsa.bg](http://www.nsa.bg) и са на разположение в библиотеката на НСА.

## Увод

Социалните умения са предмет на активни научни изследвания, особено през последните две десетилетия. Те винаги са били от голямо значение за успешната изява на всеки човек, при взаимодействията му с другите, за активното му адаптиране към различни сфери на социалната среда. При съвременните условия на развитие, тяхната значимост се приравнява с тази на професионалните умения. В Лисабонската стратегия, която набелязва цели за превръщане на Европейския съюз в най-динамичната и конкурентоспособна икономика в света, социалните умения и гражданските компетенции са посочени като една от седемте „ключови компетенции“, които трябва да притежават европейските граждани.

Усвояването на социални умения от младото поколение е свързано непосредствено с въпроси за тяхната диагностика, за влиянието на факторите, от които зависи овладяването им от младите хора, от популяризирането и приложението на ефективни методи за обучение и на добри практики.

В труда са разгледани част от тези въпроси, като централно място е отделено на въпроса за ролята на спортните педагози, по-специално на учителите по физическо възпитание и спорт, в процеса на изграждане на социалните умения при ученици. Направен е анализ на достъпната научна литература по темата, в резултат на който са представени същността и видовете социални умения, методите за тяхната оценка и диагностика и трудностите в това отношение, при изследванията, провеждани в страната. Специално внимание е отделено на отразяването на социалните умения в нормативните документи на образованието, като цел на училищната институция и на възможностите на обучението по физическо възпитание за стимулиране развитието на учениците не само по отношение на физическите им качества и здравословния начин на живот, а и по отношение на тяхното социално развитие.

Основни приноси на дисертационния труд са разработване на спортнопедагогически модел, който да позволи целенасочена работа в уроците по физическо възпитание и спорт за развитие на социалните умения, проучване на практиката у нас относно работата, насочена към преодоляване на дефицити в тази област, проучване на осведомеността и нагласите на спортните педагози към повишаване на тяхната квалификация

и прилагане на предложения в дисертационния труд модел, както и други такива, в практиката им.

Получените резултати от научната разработка разкриват нуждата от целенасочени дейности за внедряване на диагностични методики за интервенция в областта на социалните умения при ученици в условията на уроците по физическо възпитание и спорт в българското училище.

## **Глава Първа**

### **Теоретични основи на изследването**

Теоретичният анализ на изследването е представен в няколко параграфа, разглеждащи основните страни на проучваната проблематика.

В първия **I.1. Социални умения - същност и изследователски насоки** са разгледани различните дефиниции и особености на социалните умения, условно разгледани в 5 параграфа.

Централно място е отделено на разнообразните определения за социални умения, като са анализирани различни акценти в тях, а именно - уменията като способности, като модели на поведение, като личностни характеристики, като част от социалната компетентност - **I.1.1. Социални умения - същност и особености.**

В параграф **I.1.2. Видове социални умения** е насочен към представяне на отделните класификации, структури и компоненти на социалните умения.

Следващият параграф **I.1.3. Фактори за развитие на социални умения** акцент се поставя върху основните фактори (семейство, училище и приятелско обкръжение), оказващи въздействие върху изграждането на социалните умения. Специална част от анализа е посветена на ролята на спорта и на физическото възпитание в училище.

Оценката на възможностите за формиране на социалните умения при учениците от прогимназиалния етап на основната образователна степен, по необходимост изисква очертаването на съществените промени в развитието, които настъпват в този сложен период на преход от детството към зрелостта. Тези промени са проследени в параграф **I.1.4. Развитие на социалните умения в юношеска възраст.**

Един от съществените въпроси, свързан с провеждането на изследвания за нивото на социални умения сред ученици и за насочване на педагогическата практика в това отношение, се отнася до уточняване на

основните параметри и изисквания при диагностиката на социалните умения, представени в параграф **I.1.5. Диагностика и оценка на социалните умения.**

Вторият основен параграф **I.2. Спортнопедагогическата дейност в училище и развитие на социалните умения на учениците** обхваща дейността в практически и нормативен план.

В параграф **I.2.1. Социалните умения в нормативната база на образователната система в Република България** е направен анализ на нормативната база, показваща, че съвременната подготовка на учениците в прогимназиалния етап на основната образователна степен е насочена както към осигуряване на тяхната ориентация към определена сфера на научна и/или социална дейност чрез профилиране, така и към основни компетентности с широк профил на приложение.

В следващия параграф **I.2.2. Особенности на обучението по физическо възпитание и спорт в прогимназиалния етап на основната образователна степен** се разглежда особеностите и възможностите на предмета физическо възпитание и спорт в училище за развитие на социални умения при учениците.

Специално внимание е обърнато на отражението на COVID-пандемията, върху възможностите за физическа активност и за общуване при ученици - **I.2.3. Пандемията COVID-19 и нейното отражение върху физическото възпитание и общуването при учениците.**

В **I.3. Педагогически модели за развитие на социални умения**, представен в два параграфа, акцентира върху основните подходи за създаването на педагогически модели за развитие на социални умения и обръща внимание на използваните добри практики и методики в училищна среда - **I.3.1. Основни подходи за създаване на педагогически модели и I.3.2. Добри практики за развитие на социални умения в училищна среда.**

В последния параграф на глава първа в резултат от анализа на достъпните ни източници, представени в литературния обзор, са изведени няколко основни обобщения относно същността и особеностите на социалните умения - **I.4. Обобщения в резултат от съдържанието на литературния обзор.**

## **Глава Втора**

### **Експериментален дизайн**

#### **II.1. Модел и хипотези на емпиричното изследване**

##### **II.1.1. Експериментален модел**

Върху основата на теоретичния анализ е разработен експериментален модел за настоящото изследване. Неговите компоненти отразяват променливите величини, включени в предмета на изследването и връзките между тях. Факторите, под въздействие на които се изграждат социалните умения, в процеса на личностното изграждане на учениците, са семейството, училището и спортът, които очертават контекста на изследвания проблем. Въздействието на училището, в експериментален план, е разгледано чрез обучението по физическо възпитание и спорт. Централно място е отделено на спортнопедагогическите модели, прилагани в процеса на обучение и на тяхното въздействие върху формирането на социални умения при учениците (Фиг.2).

В експерименталното проучване се проследява динамиката на определен брой социални умения, а именно – умение за общуване, емпатия, асертивност, сътрудничество, самоконтрол и отговорност.

Като схематичен аналог на действителния изследователски процес, моделът съдържа основните параметри на изследователския дизайн, а именно:

- Предмет на изследване – социални умения, обучение по физическо възпитание и спорт чрез прилагане на спортнопедагогически модел;
- Динамични характеристики на предмета – състояние и възможности за развитие;
- Обект на изследване – ученици от прогимназиалния етап на основната образователна степен и учители по физическо възпитание и спорт.



Фиг. 2. Модел за експериментално изследване

### II.1.2. Хипотези на изследването

В резултат на извършения теоретико-логичен анализ относно същността, особеностите и предпоставките за развитие на социалните умения са формулирани следните хипотези:

1. Допускаме, че спортнопедагогическата дейност в прогимназиалния етап на основната образователна степен в българските училища притежава специфични особености, които са благоприятна предпоставка за развитие на социалните умения на учениците;
2. Допускаме, че в съвременната практика на спортнопедагогическа дейност в училище, формирането на социални умения при учениците не се реализира като целенасочена дейност;
3. Допускаме, че прилагането на подходящи педагогически модели, от учителите по физическо възпитание и спорт, ще окаже положителен ефект върху развитието на социалните умения при учениците от прогимназиалния етап на основната образователна степен.



## **II.2. Цел и задачи на изследването**

### **II.2.1. Цел на изследването**

Целта на изследването е да се разкрие по експериментален път влиянието на приложния спортнопедагогически модел, в процеса на обучение по физическо възпитание и спорт в училище, върху развитието на определени социални умения на ученици от прогимназиалния етап на основната образователна степен.

### **II.2.2. Задачи на изследването**

1. Да се проучи нивото на развитие и особеностите на социалните умения при ученици от прогимназиалния етап на основната образователна степен;
2. Да се проучат оценките на учителите за развитие на социалните умения на учениците и възможностите за въздействие върху този процес чрез спортнопедагогическата практика;
3. Да се разкрие влиянието на ограничителните мерки по време на COVID – епидемията върху двигателната активност и общуването при ученици;
4. Да се разработи спортнопедагогически модел за развитие на социалните умения при ученици от прогимназиалния етап на основната образователна степен;
5. Да се осъществи експериментално приложение на модела и се отчетат неговите ефекти.

## **II.3. Предмет, обект и организация на изследователския процес**

### **II.3.1. Предмет на изследването**

Предметът на изследване са социалните умения, спортнопедагогическата практика в училище, модели за педагогически въздействия, приложими в обучението по физическо възпитание и спорт, както и взаимодействието между тях. Социалните умения обхванати в предмета на изследването са уменията за общуване, емпатия, сътрудничество, асертивност, отговорност и самоконтрол.

### **II.3.2. Обект на изследване**

Общият брой на изследваните лица е 464 души.

- Броят на изследваните ученици е 415 души. Те участват в различни етапи на изследването и спрямо тях са приложени различни методи. С теста за социални умения са изследвани 237 ученици. От тях 42 ученици са участници в проведения спортнопедагогически

експеримент. По време на епидемията COVID-19 и въведените ограничителни мерки, поради невъзможност за провеждане на друга емпирично-изследователска дейност, проведохме онлайн анкета със 178 ученици. Разпределението на изследваните ученици по училищно-демографски показатели е представено в Таблица 2.

Таблица 2. Разпределение на изследваните ученици по училищно-демографски показатели

Показател	Характеристика	Брой ИЛ N	Относителен дял (%)	Общо Брой
Пол	Момичета	240	57,8%	415
	Момчета	175	42,2%	
Клас	I - IV	7	2,4%	415
	V - VII	94	22,6%	
	VIII - X	220	53%	
	XI - XII	91	22%	
Възраст	7 - 10 години	10	2,4%	415 <i>Min</i> = 9 <i>Max</i> = 19 <i>M</i> = 15,70 ( <i>SD</i> = 2,23)
	11 - 14 години	158	38,1%	
	15 - 16 години	145	34,9%	
	17 – 19 години	102	24,6%	
Спортна активност	Спортуват	306	73,7%	415
	Не спортуват	109	26,3%	
Местоживееене	София	185	44,5%	415
	Голям град	162	39%	
	Малък град	69	16,5%	

- В изследването са включени и учители по физическо възпитание и спорт. Те са участници в проведената експертна оценка и анкета. Тяхното описание по професионално-демографски характеристики е представено в Таблица 3.

Таблица 3. Разпределение на учителите по професионално демографски показатели

Показател	Характеристика	Брой ИЛ N	Относителен Дял (%)	Общо Брой
Пол	Жени	26	53%	49
	Мъже	23	47%	
Педагогически стаж	До 5 години	18	36,7%	49
	Между 6 и 15 г.	15	30,6%	
	Над 15 години	16	32,7%	
Възраст	22 – 30 години	13	26,5%	49 <i>Min=22</i> <i>Max=59</i> <i>M=38,4</i> <i>(SD=10,28)</i>
	31 – 40 години	18	36,7%	
	41 – 50 години	10	20,4%	
	Над 50 години	8	16,4%	
Образование	Бакалаври	11	22,4%	49
	Магистри	37	75,5%	
	Доктор	1	2,1%	
Преподават в:	Основна обр. ст.	20	40,9%	49
	Средна обр. ст.	29	59,1%	
Местоживеене	София	21	42,9%	49
	Голям град	28	57,1%	

### **II.3.3. Организация на изследователския процес**

*Научно-изследователската дейност протече в три основни етапа:*

*Първият етап* от разработването на дисертационния труд включва периода септември 2019 - септември 2020 година. През него са извършени следните дейности:

- проучени са литературни източници по проблема, в резултат на което са изведени основните теории и дефиниции за изследваното явление;
- анализирани са множество експериментални изследвания по отношение на цел, методика и резултати;
- разработен е модел за настоящото експерименталното изследване;
- уточнена е изследователската методика.

*Вторият етап* обхваща периода от септември 2020 - септември 2021 година. Извършваните дейности през него са съобразени с особеностите на епидемичната обстановка в страната поради COVID-19. Работата по дисертационния труд обхваща:

- разработване на спортнопедагогическия модел за формиране на социални умения в процеса на обучението по физическо възпитание и спорт;
- провеждане на анкета и експертна оценка с учители;
- провеждане на on-line анкета с ученици;
- провеждане на тест с ученици.

*Трети етап* - обхваща времевия диапазон от септември 2021 - март 2023 година:

- проведен е педагогическият експеримент в две столични училища – Софийската математическа гимназия и 96 СУ – Люлин;
- извършена е статистическа обработка на данните;
- направен е анализ на експерименталните резултати;
- извършено е цялостно оформяне на дисертационния труд.

### **II.4. Методика на изследването**

- **Съдържателният и теоретико-логичен анализ на литературни източници и на нормативни документи**
- **Експертна оценка**

Този метод е приложен с цел да проучим оценката на учителите, като експерти по отношение на два проблема свързани със социалните умения на учениците от прогимназиалния етап на основната образователна степен:

В каква степен са развити при учениците целевите за изследването умения – общителност, асертивност, емпатия, самоконтрол, отговорност и сътрудничество. В методиката е дадено кратко описание на всяко от уменията, като изследваните лица трябва да го оценят чрез прилагане на 5-степенна скала Ликертов тип.

Какво влияние оказват основните фактори за формиране на уменията като семейство, училище, обучение по физическо възпитание, приятелска среда, спортуване извън училище под ръководството на треньор.

- **Анкета**

Разработени са две анкетни карти, които са приложени по отношение на 2 групи изследвани лица.

*Анкета №1* е предназначена за учители. Тя включва пет въпроси от закрит поливариантен и смесен тип. Въпросите са насочени към събиране на информация от учителите относно програмите за социални умения, прилагани в техните училища и за реалните възможности учителите по физическо възпитание целенасочено да включват методи и техники за развитие на социални умения в своята педагогическа дейност.

Два от въпросите в анкетата са свързани със събиране на информация относно компетентността на учителите да провеждат обучение насочено към развитие на социални умения, желанията и възможностите им за нейното повишаване.

За всички изследвани учители са събрани данни по показателите: пол, възраст, образователна степен, педагогически стаж, училищна степен в която преподават.

*Анкета №2* е проведена on-line с ученици, по време на пандемията. Чрез нея се цели да се установи каква промяна е настъпила в тяхната физическата активност, включително заниманията със спорт, след въвеждане на епидемичната обстановка в страната.

Основната цел на анкетата е да проучим мнението на учениците относно изпитваните дефицити по отношение на общуването, което се осъществява в процеса на спортни занимания и други видове физическа активност.

В анкетата е включен и въпрос относно нагласите на учениците за промяна на физическата активност след нормализиране на обстановката.

### ● Тест за социални умения при ученици

Тестът се състои от 24 твърдения, които са обособени в 6 субскали - Емпатия, Общителност, Асертивност, Самоконтрол, Отговорност и Сътрудничество. Срещу всяко твърдение има скала Ликертов тип, със степени от 1 до 4, като изследваните лица посочват чрез нея честотата на поведението, свързано с определено социално умение. Тя е описана чрез степените никога, почти никога, често, винаги.

На базата на теоретичния анализ бяха определени като особено значими за изследваната възрастова група следните умения:

- *Емпатия* - описва поведение насочено към разбиране проблемите на другите и за съпреживяване на техните чувства („Мога да разбера гледната точка на близки, които са изправени пред трудности и да споделя чувствата им“);
- *Умение за общуване* – отразява умение за изпращане и възприемане на точна информация при взаимодействие с другите („Стремя се да говоря ясно и последователно да излагам мнението си при разговор“);
- *Асертивност* – което отразява открит израз на чувства и убеждения, отстояване на своите права, като същевременно се изразява уважение към другите.
- *Самоконтрол* – аспекти на поведението, които са свързани с конфликтни или дразнещи ситуации, както и постигането на компромис. Самоконтролът обхваща и спазване на изискванията от страна на другите („Успявам да запазя спокойствие, когато другите са ми ядосани“).
- *Сътрудничество* – обединява умения като готовност за съвместни действия и взаимопомощ („Избягвам да се включвам в групи от съученици, за да работим по задачи, свързани с училището“);
- *Отговорност* – изпълнение на поетите ангажменти и приемане на последствията от собствените действия („Случва се да не се справя с ежедневните задължения, без да имам сериозна причина за това“).

### ● Педагогически експеримент

Педагогическият експеримент е извършен по време на присъственото обучение при ученици от V до VII клас. Той включва прилагане на набор от игри, насочени към формиране на определени социални умения. Осъществява се във времевите рамки на учебните

часове по физическо възпитание и спорт. Продължителността на експеримента е шест седмици, като във всеки учебен час се разиграва по една игра. Времетраенето на всяка от игрите е 10 минути. В първия за седмицата урок се дава кратко обяснение или се провежда кратка беседа за социалните умения, върху развитието на които са насочени игрите.

В игрите се включват всички ученици, без да се предприема допълнително групиране. Организацията на урока следва общите закономерности. След провеждане на подготвителната част (разгриване), учителят представя игрите и дава указания за провеждането им.

Учителите предварително са запознати с различните игри и правят избор на тези, които смятат, че са най-подходящи за определен клас, като отчитат и нивото на своята готовност да ги приложат.

Подборът на игрите за настоящия експеримент е направен основно от ръководството на С. Марушкина (2021). Трябва да се отбележи, че някои от игрите са достъпни и в интернет източници и други публикации.

- **Математико-статистически методи за количествена обработка на експерименталните резултати**

## **Глава Трета**

### **Анализ на получените резултати**

#### **III.1. Ниво на развитие и особености на социалните умения на учениците (Самооценъчен тест)**

С теста за оценка на социалните умения при ученици са изследвани 237 лица. От тях 135 са момичета и 102 са момчета. Тези ученици са в различни етапи на обучение – от прогимназиалния етап на основната образователна степен (V-VII кл.); първи гимназиален етап на средната образователна степен (VIII-X кл.) и втори гимназиален етап (XI-XII кл.). Включването на ученици извън целевата група, по отношение на училищната степен, е с цел извършване на сравнения между тях и откриване на евентуални различия в контекста на изследвания проблем.

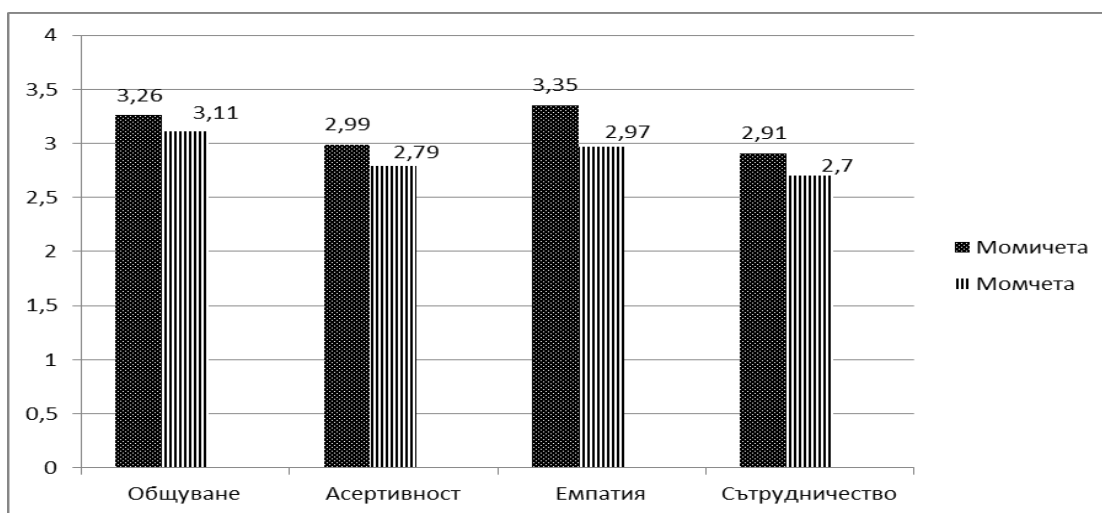
Първоначалната насока на анализа е свързана с установяване степента на развитие на социалните умения при всички ученици представени в Таблица 4.

Таблица 4. Средни стойности на социалните умения при ученици  
(Самооценъчен тест)

Социални умения	N	Min	Max	M	SD
Общуване	237	1,50	4	3,20	0,48
Асертивност	237	1,50	4	2,90	0,55
Емпатия	237	1	4	3,19	0,58
Самоконтрол	237	1	4	2,72	0,60
Сътрудничество	237	1	4	2,82	0,61
Отговорност	237	1	4	3,19	0,60

Най-силно развити са уменията за общуване, емпатия и отговорност, по отношение на които, са получени почти идентични резултати. По-ниско е достигнатото ниво при социалните умения асертивност и сътрудничество. На последно място, в ранговата редица е умението за самоконтрол. Получените резултати, в това отношение съответстват на теоретичните постановки за особеностите в развитието през юношеската възраст. Процесът на усвояване на самоконтролиращи умения е по-бавен, във връзка с динамиката на емоционалните състояния, стремежът за изява и утвърждаване на собствената идентичност, както и на промяната във взаимодействията със социалните фактори от заобикалящата среда.

Сравнителният анализ извършен по отношение нивото на уменията при момичетата и момчетата, разкрие наличие на статистически достоверни разлики при четири от изследваните шест умения (Фиг. 3).



Фиг. 3. Значими различия между социалните умения на момичета и момчета.

Това са уменията за общуване, асертивността, емпатията и умението за сътрудничество. При всички тях, регистрираните стойности при



момичетата са по-високи. Този резултат отново е в съответствие с теорията, която утвърждава, че както физическото, така и личностното развитие при момичетата започва по-рано. В резултат на това, на една и съща възраст се наблюдават значими различия.

Най-голяма разлика е установено при емпатията, а най-малка при асертивността. При момичетата през юношеството се изяснява по-голяма чувствителност към проблемите и емоциите на другите (Mahmud & Nur, 2018). Стойностите за установените разлики са представени в Таблица 5.

Таблица 5. Значими разлики в нивата на социални умения между момичетата и момчетата

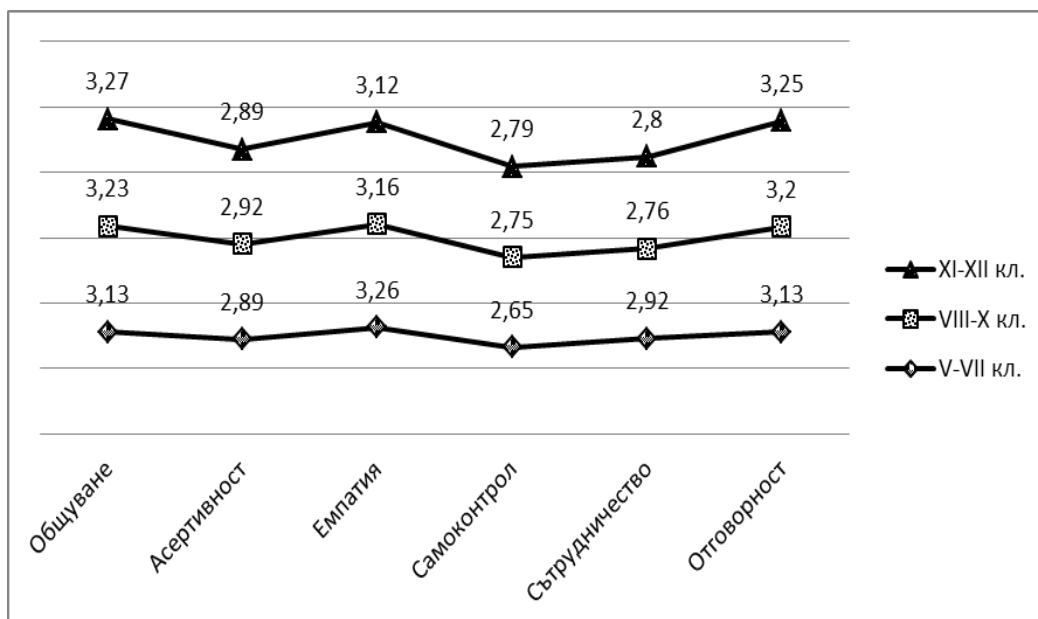
Социално умение	момичета <i>M</i>	момчета <i>M</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
Общуване	3,26	3,11	5563,5	0,010
Асертивност	2,98	2,79	5585,5	0,012
Емпатия	3,35	2,97	4369	< 0,001
Самоконтрол	2,74	2,69	6575	0,550
Сътрудничество	2,91	2,69	5401	0,004
Отговорност	3,25	3,09	6012	0,092

Една от съществените насоки на анализа е търсенето на специфични особености в развитието на социалните умения, в зависимост от *училищната степен* на учениците. По този белег, те са разделени в три групи, съответно V - VII клас, VIII - X клас, и XI - XII клас. Сравнителният анализ показва наличие само на една разлика, по отношение на умениято *сътрудничество* ( $U=4202,0$ ;  $p=0,05$ ), между учениците от V - VII клас ( $M=2,92$ ) и VIII - X клас ( $M=2,76$ ).

Същевременно, в резултат на този анализ се изяви една особеност в развитието на уменията, която се проявява при всички изследвани групи. Три от уменията – общуване, емпатия и отговорност са забележимо по-силно развити, в сравнение с другите. Тези умения са почти на едно и също ниво, като образуват своеобразни пикове (Фиг. 4.).

Обяснението на факта за липса на съществени разлики в нивото на уменията, между учениците от прогимназиалния и гимназиалните етапи е, че съществуват големи индивидуални различия в развитието, между учениците в една и съща училищна степен. Съществени са и различията в социалните взаимодействия на учениците. Също така, теоретичните източници съдържат информация, че процесът на изграждане на социалните умения е продължителен и постепенен, така че, не би могло да

се очаква наличие на резки промени, които настъпват с промяна на училищния статус.



Фиг. 4. Ниво на социалните умения на ученици от различни училищни степени и етапи

Изследвани са социалните умения и по-показател *спортна активност*, като отново не бяха установени различия между спортуващи и неспортуващи ученици. Допускаме, че отговорите дадени от учениците не са достатъчно коректни. Независимо, че в инструкцията беше посочено да дадат положителен отговор, само при наличие на системни спортни занимания, под ръководството на треньор. Поради това, по-нататъшния анализ е насочен към търсене на особености в социалните умения, в зависимост от продължителността на спортния стаж.

Според *спортния стаж*, учениците са разделени на две групи – със стаж до 5 години и над 5 години, която група обединява тези, които имат по-трайно отношение към спорта.

Установена е статистически значима разлика само по отношение на умението отговорност ( $U=2396,5$ ;  $p=0,008$ ). Това умение е развито в по-висока степен при учениците със по-продължителен спортен стаж ( $M=3,49$ ;  $Min=2,75$ ;  $Max=4$ ;  $SD=0,43$ ), отколкото при тези, със стаж до 5 години ( $M=3,13$ ;  $Min=1$ ;  $Max=4$ ;  $SD=0,42$ ). Можем основателно да предположим, че именно системните и продължителни занимания със спорт, оказват стимулиращо въздействие върху развитието на отговорността.

### III.2. Социални умения на учениците и възможности за въздействие върху тяхното развитие чрез спортнопедагогическата дейност в училище

Проведеното изследване с учителите по физическо възпитание и спорт се осъществи чрез прилагане на експертна оценка и на анкета. Целта на експертната оценка е събиране на информация в две насоки:

- Как учителите оценяват степента на развитие на социалните умения при учениците;
- Каква е оценката на учителите за силата на въздействие на отделните фактори върху процеса на изграждане на социалните умения.

Оценките на учителите са отразени върху 5-степенна скала – Ликертов тип.

Получените резултати по отношение развитието на отделните социални умения, показват, че според учителите, учениците притежават най-добре развити умения за сътрудничество и общуване, а най-слабо е развито умението за самоконтрол (Таблица 6).

Таблица 6. Оценка на учителите за нивото на социални умения на учениците

Социални умения	N	Min	Max	M	SD
Общуване	49	2,00	5,00	3,49	1,06
Асертивност	49	1,00	5,00	3,14	1,24
Емпатия	49	1,00	5,00	2,98	1,03
Самоконтрол	49	1,00	5,00	2,81	1,21
Сътрудничество	49	2,00	5,00	3,53	0,84
Отговорност	49	1,00	5,00	3,14	0,95

В резултат на извършения сравнителен анализ между отделните групи учители, по показателите пол, образователна степен и училищна степен, в която преподават, не установихме наличие на значими разлики. Единствено при анализа извършен по отношение на показателя *педагогически стаж* бяха регистрирани разлики. Според продължителността на педагогическия стаж, учителите са разделени в три групи – със стаж до 5 години; със стаж между 6 и 15 години и със стаж над 15 години. Техните оценки се различават по отношение на степента на развитие на едно от социалните умения – общуване.

Младите учители, със стаж до 5 години, оценяват умението общуване като по-силно развито, в сравнение със своите колеги, със стаж над 15 години. (Mann Whitney Test –  $U=81$ ;  $p=0,030$ ). Учителите със стаж между 6 и 15 години също дават по-висока оценка за развитие на социалното

умение общуване при учениците, в сравнение с тези учители, които имат стаж над 15 години ( $U=68$ ;  $p=0,041$ ).

Втората насока на анализа е свързана с установяване влиянието на отделните *социални фактори*, върху изграждане на уменията при учениците. Резултатите показват, че според учителите, най-голяма е ролята на семейството. Това напълно съответства на теоретичните постановки за значимата социализираща и възпитателна роля на семейството. Училището, като цяло е факторът, по отношение на който учителите смятат, че оказва най-слабо влияние, но обучението по физическо възпитание и спорт, като част от училищната действителност, оказва по-силно социализиращо въздействие върху учениците (Таблица 7).

Таблица 7. Оценка на учителите за влиянието на факторите върху формиране на социалните умения при ученици

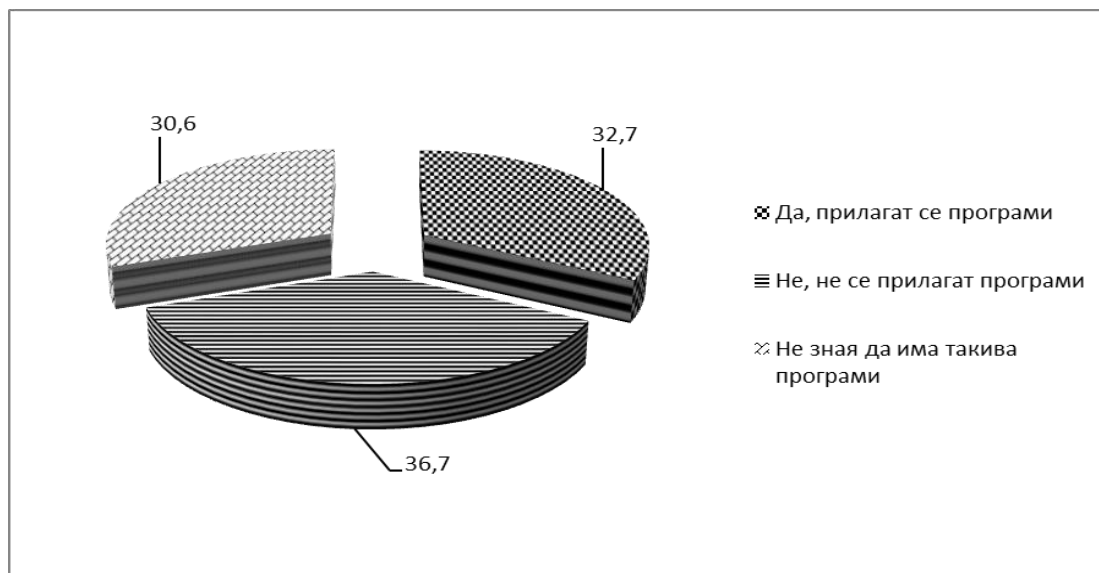
	N	Min	Max	M	SD
Семейство	49	1,00	5,00	4,31	0,89
Училище	49	1,00	5,00	3,60	0,99
ФВС	49	1,00	5,00	3,94	0,89
Приятели	49	2,00	5,00	4,24	0,82
Спорт	49	1,00	5,00	4,00	1,20

С цел да установим, как учителите преценяват *възможностите на обучението по физическо възпитание и спорт* за формиране на социални умения, в сравнение с другите предмети, включихме съответен въпрос в анкетната карта. Преобладаващата част от учителите (51%) смятат, че учебната дейност по всички предмети предоставя еднакви възможности на учителите за развитие на социалните умения при учениците. Значителен е относителният дял и на тези учители, които смятат, че възможностите на обучението по ФВС са по-големи – 40,8%. Незначителен е относителният дял на тези, които смятат, че при физическото възпитание възможностите са по-малки и на тези, които не могат да преценят. По-голям е относителният дял на жените, които оценяват възможностите на физическото възпитание като по-големи и на мъжете, които смятат, че по-всички предмети има еднакви възможности (Таблица 8).

Таблица 8. Възможности за формиране на социални умения чрез обучението по физическо възпитание и спорт

	общ брой	относителен дял %	жени %	мъже %
“Възможностите са по-големи по физическо възпитание”	20	40,8%	46,2%	34,8%
“По всички предмети възможностите са еднакви”	25	51%	46,2%	56,5%
“Възможностите са по-малки при физическото възпитание”	2	4,1%	7,7%	-
“Не мога да преценя”	2	4,1%	-	8,7%

На учителите бе зададен въпрос с цел оценка на *реалната практика* в българските училища, свързана с *прилагане на програми за развитие на социалните умения*. Получените отговори показват, че само около една трета от учителите (32,7%) са запознати с подобни програми, които се прилагат в училищата им. Преобладаващата част от изследваните съобщават, че в техните училища не се прилагат програми или те не знаят за съществуването на такива (Фиг. 6).



Фиг. 6. Разпределение на училищата според наличието на програми за развитие на социалните умения

Друг съществен аспект, в рамките на настоящия научен проект е да проучим доколко съществуват *реални възможности*, в процеса на обучение по физическо възпитание и спорт, да се *прилагат определени*

методи и техники за развитие на социалните умения. Преобладаващата част от изследваните лица отговарят, че съществуват реални възможности в голяма или умерена степен за включване на подходящи игри и техники, с цел стимулиране развитието на социалните умения при учениците. Пренебрежимо малък е относителният дял на тези учители, които не виждат никакви възможности. Резултатите относно цялата група изследвани лица и разпределението им по пол са представени в Таблица 9.

Таблица 9. Възможности за приложение на техники за развитие на социалните умения в обучението по ФВС

Възможности	Всички ИЛ (%)	Жени (%)	Мъже (%)
Да, има в голяма степен	40,8%	46,2%	34,8%
Да, има в умерена степен	51%	46,2%	56,6%
Да, има в малка степен	4,1%	7,7%	-
Не, няма	4,1%	-	8,7%

Успешната реализация на целеви програми за развитие на социални умения в процеса на обучение по физическо възпитание и спорт, е свързана непосредствено с компетентността на учителите. С цел установяване на нейното актуално състояние и възможности за усъвършенстване, в анкетата са включени два въпроса. С първият от тях се цели събирането на информация относно *основните източници на знания и умения*, които дават възможност за успешна дейност във връзка със социалните умения. В настоящото изследване е анализирана ролята на следните източници – подготовката във ВУЗ, самоподготовка, допълнителна квалификация, споделяне на опит с колеги и други възможни източници. Над половината изследвани лица са посочили повече от един отговор. Като източник с водещо значение се очертава подготовката по време на придобиване на висше образование. Тя е посочена от 61% от всички изследвани лица. На второ място по значимост се очертава самоподготовката, посочена от 41% от изследваните лица. Този резултат може да се оцени като положителен, от гледна точка на това, че учителите проявяват интерес към проблематиката и са склонни да отделят време и

усилия, за да обогатят знанията си. Почти толкова е относителният дял на учителите, които посочват като източник споделения опит с колеги.

С втория въпрос се опитахме да установим, дали учителите имат желание да повишат своята компетентност по отношение на социалните умения на учениците чрез включването им в различни форми - курсове, тренинги или семинари. Резултатите показаха, че всички изследвани лица са се насочили само към положителните две алтернативи (Таблица 10):

- Да, ако има такава възможност - 42,9%;
- Да, но само ако са качествени и предлагат съвременна информация - 55,1%.

Таблица 10. Включване във форми за допълнителна квалификация на учителите

Показатели/характеристики на ИЛ	Допълнителна квалификация	
	Да, при възможност (Относителен дял в %)	Да, ако е с високо качеството и включва съвременна информация (Относителен дял в %)
Жени	50%	50%
Мъже	34,8%	60,9%
Педагог. стаж до 5 г.	50%	50%
Педагог. стаж между 5 – 15 г.	13,3%	86,7%
Педагог. стаж над 15 г.	62,5%	31,3%
Основна уч. степен	33,3%	66,7%
Прогимназиална уч. степен	45,5%	54,5%
Средна уч. степен	44,8%	51,7%
Бакалаври	54,5%	45,5%
Магистри	40,5%	56,8%
Доктор	-	100%

Нито един учител не е отговорил, че не се нуждае от допълнителна квалификация, което е сигурен показател за отговорното им професионално отношение към тяхната педагогическа дейност и за желанието им да придобият или обогатят знанията си по такъв важен проблем за педагогическата практика. Получените резултати по този въпрос насочват към още един съществен извод. Преобладаващата част от всички учители, както и от учителите в повечето групи формирани по определен показател, изявяват своето предпочитание към форми на усъвършенстване, които отговарят на високи стандарти за качествена и съвременна информация. Съвременните учители не просто желаят да обогатят компетентността си, а желаят това да се реализира на високо в качествено отношение ниво.

### **III.3. Влияние на ограничителните мерки по време на COVID - епидемията върху двигателната активност и общуването при ученици**

Ограничаването на физическата активност и спортуването, същевременно означава и ограничаване на възможността за осъществяване на специфичните за тях социални взаимодействия. Целта на изследването ни е насочена към установяване на осъзнатите дефицити от липсата на двигателна активност и по-специално на дефицита от общуване по време на нейното протичане.

Невъзможността за пряко изследване ни насочи към провеждане на on-line анкета. В нея се включиха 178 ученици, от които 105 са момичета и 73 са момчета.

Първата насока на анкетното проучване е свързана с установяване на особеностите на физическата активност на учениците до въвеждане на ограничителните мерки. Изследваните лица имаха възможност да посочат всички видове физическа активност, която са практикували. На водещи позиции се очертаха уроците по физическо възпитание и спорт в училище и ежедневните разходки. Има известни различия между момичетата и момчетата, по отношение относителния дял на техните предпочитания към видовете активност (Таблица 11). Общият сбор от отговорите по отделните алтернативи е над 100%.

*Таблица 11. Видове физическа активност на учениците преди въвеждане на епидемичната обстановка*

<b>Видове физическа активност</b>	<b>Момичета</b>	<b>Момчета</b>	<b>Всички ИЛ</b>
<b>Практикувам определен спорт под ръководството на треньор</b>	26,1%	26%	26,4%
<b>Спортувам или играя с приятели в свободното си време</b>	30,5%	43,8%	36%
<b>Посещавам редовно фитнес</b>	13,3%	26%	18,5%
<b>В почивните дни се занимавам с туризъм</b>	9,5%	9,6%	9,6%
<b>Ежедневно (или почти всеки ден) намирам време за разходки</b>	45,7%	38,4%	42,7%
<b>Редовно правя физически упражнения</b>	28,6%	43,8%	34,8%



<b>Посещавам часовете по физическо възпитание в училище</b>	65,7%	49,3%	59%
---	-------	-------	-----

При анализа на данните трябва да се има предвид, че с въвеждането на ограниченията, присъственото обучение в училище е прекратено, затворени са фитнес зали и са забранени за посещение спортни площадки. Забранени бяха, за определен период от време, и разходките в парковете и градинките. За оценка формите на физическа активност, по време на епидемичната обстановка, в анкетата бе включен въпрос, който отразява само възможните за приложение алтернативи на активност (Таблица 12).

*Таблица 12. Форми на физическа активност по време на епидемичната обстановка*

<b>Видове физическа активност</b>	<b>Момичета</b>	<b>Момчета</b>	<b>Всички ИЛ</b>
<b>Нямам никакви възможности</b>	4,8%	2,7%	3,9%
<b>Имам възможност да правя някои физически упражнения в къщи на закрито</b>	77,1%	67,1%	73%
<b>Правя упражнения и други спортни занимания на двора</b>	34,3%	37,9%	36,5%
<b>Тренировка (чрез on-line връзка)</b>	10,5%	6,8%	9%
<b>Уроци по физическо възпитание – on-line</b>	31,4%	32,9%	32%
<b>Друго (посочете какво)</b>	5,7%	6,8%	6,2%

Почти три пъти по-малък е относителният дял на учениците, които спортуват и които заместват тренировките с on-line версия. Наполовина е намалял и делът на тези, които продължават да имат уроци по физическо възпитание и спорт, при новите условия на обучение. Най-важната особеност на тези занимания е, че учениците нямат възможност за непосредствено общуване и за изживяване на емоциите, които съпровождат съвместната им физическа активност.

Естествено е да се очаква, че в резултат на настъпилата промяна, учениците изпитват различни дефицити в жизнената си активност, както по отношение на физиката, така и по отношение на социалните контакти.

Затова към тях беше отправен въпрос, от закрит тип, за да посочат в какво отношение са тези липси. Алтернативите за отговори са придружени от 4-степенна скала.

Получените резултати недвусмислено показват, че най-голям дефицит, учениците изпитват по отношение на специфичното общуване и на преживяванията по време на спортуване и на физическата активност, като цяло (Таблица 13).

*Таблица 13. Оценка на учениците за липсващи преживявания по време на епидемичната обстановка*

Субективна оценка на липсите	N	Min	Max	M	SD
<b>Физическото натоварване</b>	178	1	4	2,49	0,92
<b>Самата игра и спортуването</b>	178	1	4	2,88	0,95
<b>Срещата и разговорите с приятели и съотборници</b>	178	1	4	3,24	0,84
<b>Възможност да се срещна с нови хора и да създам приятелства</b>	178	1	4	2,80	0,95
<b>Да споделям чувствата си с другите</b>	178	1	4	2,43	1,04
<b>Да подобря спортните си умения и качества</b>	178	1	4	2,85	0,97
<b>Да подобря контрола на поведението си</b>	178	1	4	2,46	0,99
<b>Да подобря външния си вид и начинът, по който изглеждам</b>	178	1	4	2,47	1,08

Получените резултати са изключително показателни за значимостта на *социалните контакти и общуването*, доколкото тяхната липса се осъзнава като по-голяма, в сравнение със самото физическо натоварване.

Разкрихме статистически значими разлики, между *момчетата и момчетата* по отношение на 4 от алтернативите. При всички тях са регистрирани по-високи стойности при момчетата (Таблица 14). Получените резултати, в това отношение, съответстват на тези, посочени в други изследвания (Sallis, 1993; Trost et al., 2002).

Таблица 14. Статистически значими разлики по показателя пол

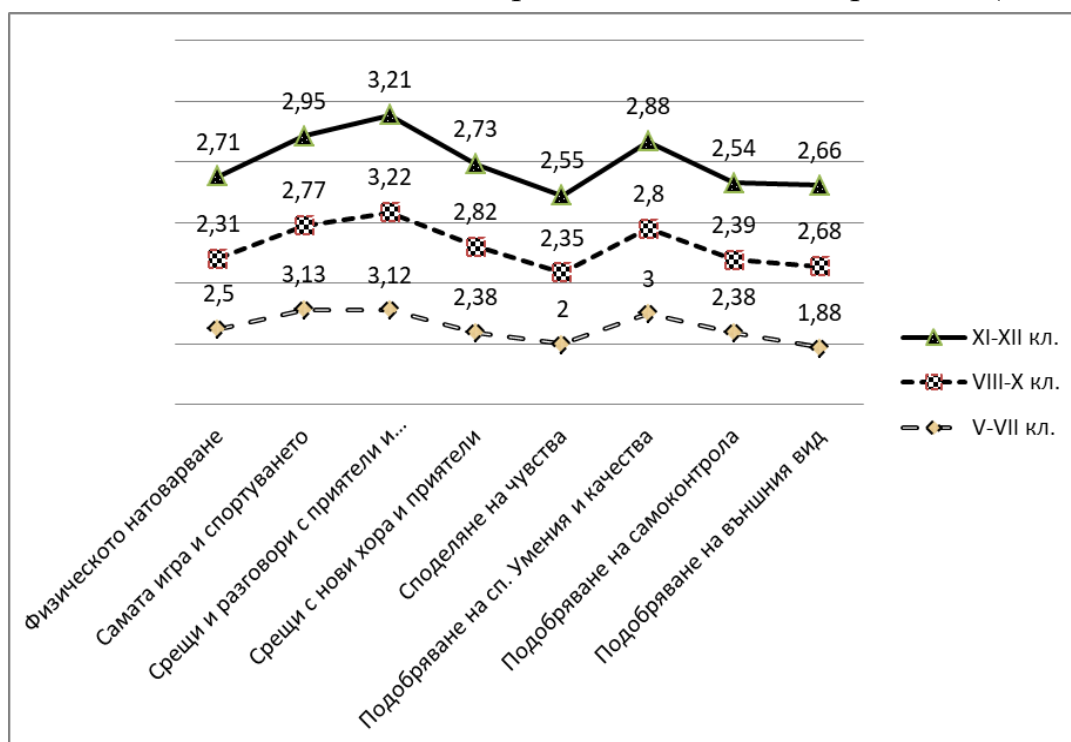
	момчета <i>M</i>	момчета <i>M</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
Физическо натоварване	2,34	2,69	3002,5	0,01
Самата игра и спортуването	2,64	3,19	2613,5	< 0,001
Срещата и разговорите с приятели и съотборници	3,15	3,37	3287,5	0,081
Възможност да се срещна с нови хора и да създам приятелства	2,69	2,97	3199,5	0,049
Да споделям чувствата си с другите	2,43	2,41	3736	0,83
Да подобря спортните си умения и качества	2,72	3,04	3136	0,031
Да подобря контрола на поведението си	2,34	2,63	3228	0,063
Да подобря външния си вид и начина, по който изглеждам	2,57	2,75	3466	0,262

Един от важните аспекти, в контекста на настоящото изследване е да се проследи, как *спортната активност в личната биография* на учениците се отразява върху изживяваните липси, по време на епидемията. Около 1/3 от изследваните ученици съобщават, че практикуват някакъв вид спорт. При момчетата предпочитани са волейболът и танците, а при момчетата – футбол и фитнес. Според отделяните часове седмично за спортуване, разделихме учениците в две групи. В първата група са включени тези, които са отделяли преди пандемията до 4 часа седмично за спортуване, а във втората – над 4 часа. Между двете групи установихме значими разлики по две от алтернативите за изпитваните липси. Те са по отношение на липсата от физическо натоварване ( $U=2450$ ;  $p=0,001$ ) и липсата от самата игра и спортуването ( $U=2450$ ;  $p=0,001$ ). Съвсем логично, по-силно изпитват такива липси учениците с по-продължителни седмични занимания със спорт.

Особена важност, в контекста на разработваната тема, има проследяване на промените, които са настъпили в групите ученици, на базата на техния училищен статус. Изследваните лица разделихме в 4 групи, в зависимост от *училищната степен и етапите в нея*. Първата група обединява ученици от V до VII клас (8 бр./4,5%); втората група обхваща ученици от VIII до X клас (104 бр./58,4%) и третата от XI до XII клас (56 бр./31,5%).

Сравнителният анализ между учениците от прогимназиалния етап и началния гимназиален етап разкри наличие само по отношение на ограничените възможности за подобряване на външния вид, като по-сериозен дефицит изпитват по-големите ученици ( $U=247$ ;  $p=0,049$ ). Между учениците от първи и втори гимназиален етап, също се установи една разлика - по отношение на липсата от достатъчно физическо натоварване ( $U=247$ ;  $p=0,049$ ). И в този случай по-голяма средна стойност се установи при по-големите ученици, тези от XI до XII клас.

Направеното графично изображение на средните стойности на изпитваните дефицити, във всяка от училищните групи, очерта някои особености в цялостния им профил. При всички групи липсата от срещи и разговорите с приятели и съотборници е най-силно изразена. На второ място е липсата на възможност за подобряване на спортните умения и качества. Най-слаба е необходимостта от споделяне на чувства. Прави впечатление, че с нарастване на възрастта все по-ясно се възприема разликата в степента на изпитваните дефицити. При най-малките те са с най-близки стойности, не са ясно изразени пиковите алтернативи (Фиг. 8).



Фиг. 8. Дефицити поради липса на физическа активност по училищни степени

### III.4. Спортнопедагогически модел и анализ на резултатите от експерименталното приложение

#### III.4.1. Експериментален спортнопедагогически модел за развитие на социални умения

Една от основните задачи на настоящото изследване е създаването на модел, който успешно може да се прилага в процеса на обучение по физическо възпитание и спорт, с цел стимулиране развитието на социалните умения, при ученици от прогимназиалния етап на основната образователна степен.

Разработеният от нас експериментален модел за развитие на социални умения в процеса на обучение по физическо възпитание и спорт, притежава някои особености в три основни насоки – теоретични особености и технология, организация и съдържание (Фиг. 9).



Фиг. 9. Спортнопедагогически модел

Методологичната основа на модела е изградена в съответствие с теориите за когнитивно и поведенческо учене. Изхожда се от разбирането, че в процеса на обучение трябва да се постигне интеграция на предишните знания на ученика, като част от социалната му компетентност, с новите и

тяхното съпоставяне със социалните норми. Освен това се предизвикват и регулират промени в наблюдаемото поведение на учениците.

Основните компоненти на технологията на обучение са принципите и методи на обучение. Дидактическите принципи, които очертават общия профил на провежданата дейност, предвидена в експерименталния модел - в уроците по физическо възпитание и спорт са принципите за достъпност, активност и индивидуален подход. Цялото учебно съдържание, в модулните единици, е съобразено с познавателните и двигателните способности и умения на учениците. За постигане на оптимална активност допринася също игровия характер на учебната дейност. Друг принцип, който оказва регулиращо въздействие в експерименталната дейност е принципа за индивидуален подход.

Водещият метод, чрез който се осъществява реализацията на модела са комплекс от подвижни игри. Съдържателно и тематично те са обвързани с целевите социални умения – общуване, асертивност, емпатия, сътрудничество, самоконтрол и отговорност. За ефективно протичане на процеса на обучение, с оглед на ограничените времеви параметри, е необходимо като част от подготовката за прилагането на отделните игри, да се разработят и прилагат кратки, но много ясни инструкции – относно правилата на играта и относно отчитане на крайния резултат.

Организационната страна на модела включва предварителната подготовка на дидактически материали и на местата за провеждане на учебните занятия. Подбраните игри, свързани с учебното съдържание са описани подробно във втората глава на дисертационния труд.

Времевите параметри на модела включват определяне на общата продължителност, по учебни седмици, брой учебни часове (в които се прилагат целевите игри) и продължителността на игрите в рамките на учебния час. При експерименталното приложение на модела, отделните модулни единици (всяка от тях свързана с едно от целевите социални умения), продължителността е в продължение на 6 седмици и 12 учебни часа. Продължителността на игрите (при добра организация и подготовка) е около 10-12 минути.

При експерименталното приложение на модела се направи оценка за неговата ефективност, която включва диагностика на социалните умения на учениците, в началото и в края на експеримента. Както за експерименталната проверка, така и за приложението на модела в масовата практика се препоръчва индивидуална оценка на всеки ученик, която се

прави от учителя по физическо възпитание и спорт, също в началото и в края на приложението на модела. Тази оценка е количествена и се извършва по типичната за българските училища 6 - степенна скала.

### **III.4.2. Анализ на данните от самооценъчния тест при ученици**

Педагогическият експеримент е извършен по време на присъственото обучение при ученици от V и VII клас. Участие взеха 42 ученици от два класа в две столични училища. От общия брой 45,2% (19) са ученици в 5 клас на 96. СУ "Лев Николаевич Толстой" - Люлин, а 54,8% (23) са ученици в 7 клас на Софийска математическа гимназия "Паисий Хилендарски". Разпределението по пол е 59,52% момичета и 40,48% момчета.

Експеримента включва прилагане на набор от подвижни игри (описани във Втора глава), насочени целево към формиране на определени социални умения. Учителите (двама) включили се в педагогическия експеримент направиха индивидуална оценка на социалните умения на всеки един от учениците, както преди провеждане на експеримент, така и след.

Анализирайки получените данни относно нивото на развитие на социалните умения от теста, преди прилагането на педагогическия експеримент, установихме, че учениците най-високо оценяват своите умения за емпатия, докато най-слабо е оценен самоконтролът (таблица 16). Не се забелязват съществени различия в нивото на развитие между отделните социални умения. Развитието на отделните умения се извършва почти едновременно и може би всяко едно оказва стимулиращо въздействие по отношение на останалите.

*Таблица 16. Средни стойности на социалните умения при учениците от 5 и 7 клас (Самооценъчен тест)*

<b>Субскали</b>	<b>Min</b>	<b>Max</b>	<b>Mdn</b>	<b>M</b>	<b>SD</b>
<b>Емпатия</b>	2.50	4.00	3.25	3.27	0.45
<b>Отговорност</b>	1.75	4.00	3.00	3.12	0.60
<b>Общуване</b>	2.00	4.00	3.00	3.04	0.49
<b>Сътрудничество</b>	1.75	4.00	3.00	2.95	0.56
<b>Асертивност</b>	1.75	3.75	3.00	2.82	0.53
<b>Самоконтрол</b>	1.50	3.50	2.50	2.61	0.45

Направен е сравнителен анализ между *момичета* и *момчета* по отношение на отделните субскали и айтеми в теста. Разпределени по показател пол резултатите не показват статистически значими разлики.

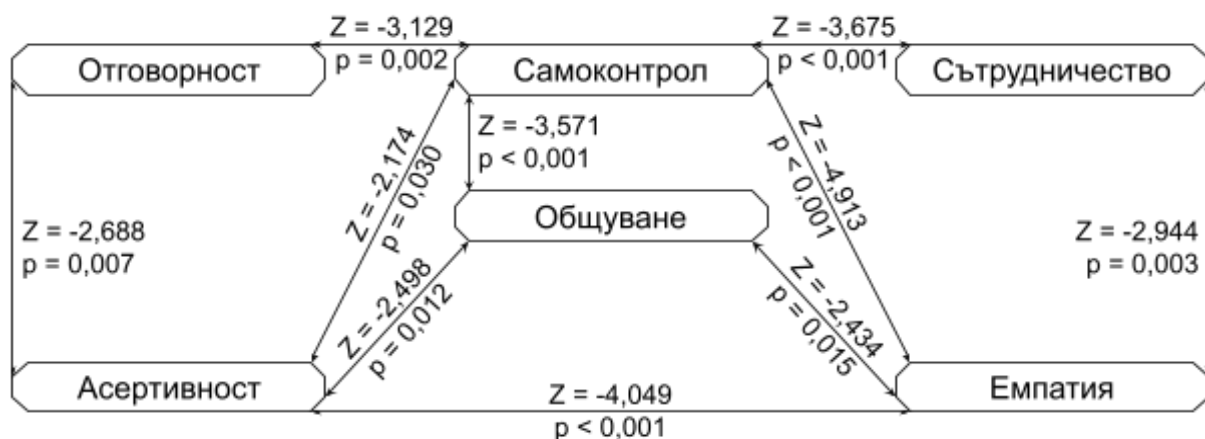
При разпределението по показател клас се забелязват значими разлики при оценката на уменията асертивност и самоконтрол (таблица 17). Според тези резултати учениците в по-горния клас имат по-добри умения за асертивност и самоконтрол спрямо тези в по-ниския пети клас. В подкрепа на получените от нас резултати е и докладът на Пенева, Кидиков и Йорджев (2014), които също установяват че с нарастване на класа на обучение се увеличава нивото на уменията асертивност.

*Таблица 17. Резултати от U-тест на Ман-Уитни за Асертивност и Самоконтрол спрямо класа*

	5 клас		7 клас		<i>U</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>Mdn</i>	<i>M</i>	<i>Mdn</i>		
<b>Асертивност</b>	2,54	2,50	3,05	3,25	102,000	0,003
<b>Самоконтрол</b>	2,41	2,50	2,78	2,75	116,000	0,009

Извършеният вътрешен сравнителен анализ между оценките на отделните субскали с рангов тест на Уилкоксън откри 10 статистически значими разлики (фиг. 10). Самоконтролът е единственото умение, чиито оценки показват значими разлики, сравнени с останалите умения. Оценката на емпатията е значимо различна от всички умения с изключение на отговорността. При асертивността също липсва статистически значима разлика само с едно умение - сътрудничество. Общуването е статистически различно с три умения - самоконтрол, емпатия и асертивност. Отговорността и сътрудничеството имат статистически значима разлика със самоконтрола. Допълнително отговорността има значима разлика с асертивността, а сътрудничеството - с емпатията.





Фиг. 10. Статистически значими разлики между уменията - самооценъчен тест

Проведеният статистически анализ за зависимости с коефициент  $\rho$ -коефициент на Spearman между оценките на отделните социални умения, получени от теста на учениците, разкрива шест зависимости между уменията (фиг. 11).



Фиг.11 . Корелации между субскалите измерени с  $\rho$ -коефициент на Spearman според резултатите от самооценъчния тест

Общуването има най-голям брой корелации с другите умения. С отговорността и асертивността то има умерена корелация, докато с емпатията и сътрудничеството - слаба. Отговорността, освен с общуването, корелира слабо и с уменията “сътрудничество” и “асертивност”. Интерес предизвиква умението “самоконтрол”, което не корелира с нито едно от останалите умения.

### III.4.3. Анализ на данните от самооценъчния тест при ученици след педагогическия експеримент

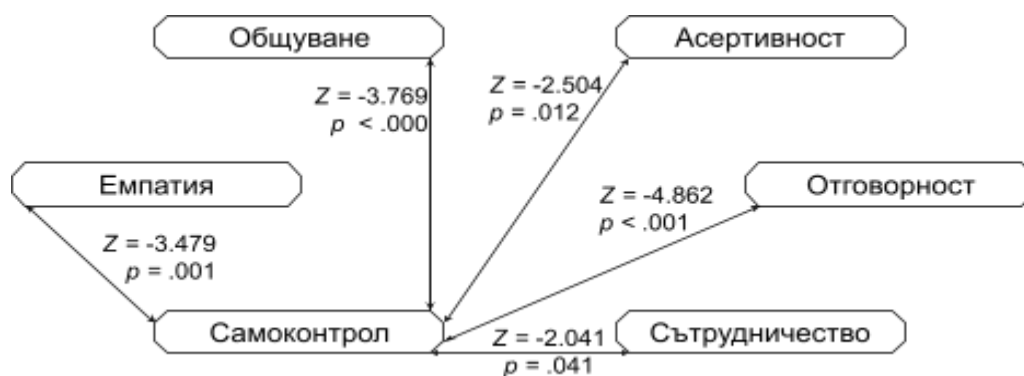
След проведения педагогически експеримент резултатите от теста за оценка на социалните умения на учениците показват статистически значими разлики с тези от преди експеримента (таблица 18).

Таблица 18. Разлики в оценките на уменията според въпросника, проверени с рангов тест на Уилкоксън

Субаскала	Преди		След		Z	p
	M	Mdn	M	Mdn		
Отговорност ↗	3.12	3.00	3.47	3.50	-3.366	0.001
Емпатия ↗	3.27	3.25	3.43	3.50	-2.133	0.033
Общуване ↗	3.04	3.00	3.40	3.50	-3.664	<0.001
Асертивност ↗	2.82	3.00	3.35	3.50	-3.688	0.000
Сътрудничество ↗	2.95	3.00	3.31	3.50	-3.430	0.001
Самоконтрол ↗	2.61	2.50	3.18	3.25	-4.246	<0.001

По показател клас се открива разлика само при умението “Асертивност” ( $U=113.500$ ;  $p = 0.007$ ) в полза на по-малките ученици със средна стойност  $M=3,58$  и медиана  $Mdn=3,75$ , в сравнение със стойностите на по-големите ученици от седми клас  $M=3,16$ ;  $Mdn=3,25$ . Тези резултати предизвикват интерес, тъй като в данните от преди експеримента предимството беше за седмокласниците.

Наблюдава се слабо разместване на социалните умения спрямо разпределението им преди провеждането на педагогическия експеримент. Емпатията отстъпва първото място на отговорността, а асертивността изпреварва сътрудничеството. Самоконтролът остава на последно място, като показва статистически значими разлики с всяко едно от останалите умения при рангов тест на Уилкоксън (Фиг. 12). Не се откриват значими разлики между нито една от другите двойки умения.



Фиг. 12 . Разлики в оценките на самоконтрол с другите умения след експеримента, проверени с рангов тест на Уилкоксън

При корелационните анализи се установяват зависимости между уменията емпатията след експеримента и общуването и сътрудничеството преди експеримента (фиг.13).



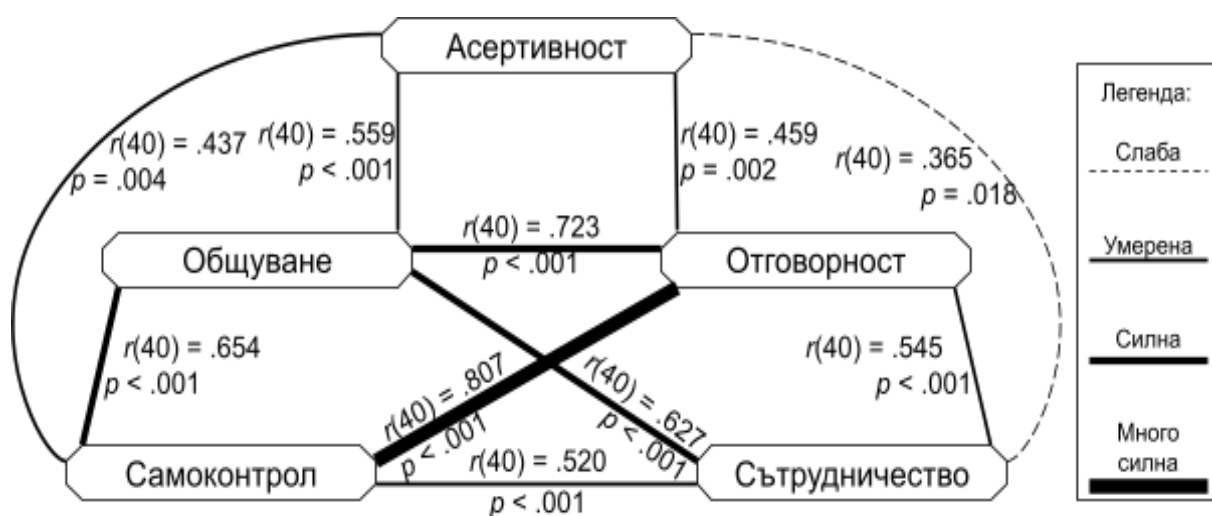
Фиг.13 . Корелации между уменията преди и след експеримента според въпросника  $\rho$ -коефициент на Spearman

Емпатията, сътрудничеството и отговорността показват зависимости между оценките си преди и след провеждането на експеримента.

Зависимостите между уменията след експеримента показват много по-високи стойности (таблица 19).

Таблица 19. Корелации между уменията след експеримента според въпросника, според  $\rho$ -коефициент на Spearman

	Показател	Общуване	Асерт.	Емпатия	Самок.	Сътрудн.
Общуване	$r(40)$	1.000				
	$p$	.				
Асертивност	$r(40)$	<b>.559**</b>	1.000			
	$p$	<b>.000</b>	.			
Емпатия	$r(40)$	.279	.114	1.000		
	$p$	.074	.474	.		
Самоконтрол	$r(40)$	<b>.654**</b>	<b>.437**</b>	.264	1.000	
	$p$	<b>.000</b>	<b>.004</b>	.092	.	
Сътрудничество	$r(40)$	<b>.627**</b>	<b>.365*</b>	.273	<b>.520**</b>	1.000
	$p$	<b>.000</b>	<b>.018</b>	.080	<b>.000</b>	.
Отговорност	$r(40)$	<b>.723**</b>	<b>.459**</b>	.265	<b>.807**</b>	<b>.545**</b>
	$p$	<b>.000</b>	<b>.002</b>	.090	<b>.000</b>	<b>.000</b>



Фиг.14. Корелации между уменията след експеримента

Интерес при тях предизвиква много силната корелация между уменията отговорност и самоконтрол. Способността да управляваме емоциите си, да не се поддаваме на дразнителни, които да разсейват вниманието, очевидно има висока роля в изпълнението на задълженията ни в определените срокове и с нужното качество.

Силна е корелацията между общуване и самоконтрол, между общуване и сътрудничество, както и между общуване и отговорност. Съпоставено с предишните резултати, общуването се откроява като едно от най-значимите социални умения, даващи отражение върху останалите. Друго такова умение, оказващо значително влияние върху останалите, е отговорността. Това ни дава основание да предположим, че развитието на всяко едно умение подобрява и развитието на останалите.

Интересен резултат е и липсата на корелации между емпатията и останалите качества, спрямо резултатите от теста след експеримента. Приемайки, че тези резултати са обективни, то това би означавало, че емпатията като умение не се отразява върху и не зависи от проявленията на останалите социални умения. В този смисъл емпатията не е пречка пред асертивността - способността да се поставим на мястото на другите не е свързана с това да отстояваме позициите си.

#### **III.4.4. Анализ на данните получени от учителите по физическо възпитание преди експеримента**

Успоредно с оценките на учениците, получени от самооценъчния тест, бяха получени и оценки на преподавателите за всеки ученик поотделно преди провеждането на педагогическия експеримент. Те поставяха отделна оценка за всяко едно от шесте социални умения.

При анализа на получените оценки от учителите, се забелязва разминаване в подреждането на отделните социални умения. Единствено при умението емпатия оценката на учителите е по-ниска от тази на учениците. При всички други умения средните оценки от самооценъчния тест на учениците са по-ниски. Най-високо оценен от учителите е умението “Сътрудничество”, а емпатията е на последно място (Табл. 20).

*Таблица 20. Ниво на развитие на социалните умения според оценките на учителите*

	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Mdn</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
<b>Сътрудничество</b>	2.5	4	4	3.7988	0.41163
<b>Отговорност</b>	1	4	4	3.6159	0.77075
<b>Самоконтрол</b>	2.5	4	4	3.5976	0.53291
<b>Асертивност</b>	1.75	4	4	3.3598	0.72251
<b>Общуване</b>	1.75	4	3.25	3.1951	0.63618
<b>Емпатия</b>	1.75	4	3.25	3.1768	0.66672

При сравнение на оценките на учителите спрямо показател *пол* с U-тест на Ман-Уитни се проявява статистически значима разлика само относно умението емпатия ( $U=127.500$ ;  $p=0,023$ ), което показва по-голямата чувствителност на момичетата към проблемите и емоциите на другите. Вариационният анализ показва, че учителите оценяват това умение по-високо при момичетата ( $M=3,41$ ;  $Mdn=3,25$ ) отколкото при момчетата ( $M=2,85$ ;  $Mdn=3,25$ ). Тези резултати се припокриват с теорията и изследователските резултати, за по-ускорено социално развитие на момичетата.

Повече са статистически значимите разлики по показател клас - четири от шест умения (Таблица 21).

Таблица 21. Сравнение на оценките на учителите по показател “клас”

	5 клас			7 клас		U-тест на Ман-Уитни	
	M	Mdn		M	Mdn	U	p
Общуване	3.13	3.25		3.25	3.25	180.500	.462
Асертивност	2.83	3.25	<	3.77	4.00	58.000	<.001
Емпатия	3.21	3.25		3.15	3.25	177.000	.374
Самоконтрол	3.29	3.25	<	3.84	4.00	92.000	.001
Сътрудничество	3.58	4.00	<	3.97	4.00	123.000	.002
Отговорност	3.21	3.63	<	3.93	4.00	112.500	.001

Уменията “Асертивност”, “Самоконтрол”, “Сътрудничество” и “Отговорност” са оценени по-високо при учениците от 7 клас. От една страна това може да се дължи на развитието на тези умения с възрастта. От друга - трябва да се има предвид, че двете експериментални групи са ръководени самостоятелно от отделни преподаватели, което също може да е причина за тези резултати.

Данните получени от учителите бяха сравнени и с тези на учениците. При анализ с рангов тест на Уилкоксън единствено емпатията и общуването не показват статистически значими разлики с оценката от въпросника на учениците (Таблица 23).

Таблица 23 . Сравнение на оценките на теста с тези на учителите с тест на Уилкоксън

	Група	M	Mdn	Z	p
Емпатия	Учители	3.18	3.25	-0.845	0.393
	Ученици	3.27	3.25		
Отговорност	Учители	3.62	4.00	-3.415	0.001
	Ученици	3.12	3.00		
Общуване	Учители	3.20	3.25	-1.411	0.158
	Ученици	3.04	3.00		
Сътрудничество	Учители	3.80	4.00	-5.105	<0.001
	Ученици	2.95	3.00		
Асертивност	Учители	3.36	3.25	-3.740	<0.001
	Ученици	2.82	3.00		
Самоконтрол	Учители	3.60	4.00	-5.314	<0.001
	Ученици	2.61	2.50		

Направен беше и анализ за корелация между оценките на учителите с резултатите от теста за самооценка на учениците. Резултатите от  $\rho$ -коэффициент на Spearman са представени на таблица 24.

Таблица 24. Корелации между оценките на учителите и резултатите на учениците

Учители	Ученици						
	Показател	Общуване	Асерт.	Емпатия	Самок.	Сътрудн.	Отгов.
Общуване	r(39)	<b>.373</b>	<b>.314</b>	<b>.413</b>	.082	.192	.260
	p	<b>.016</b>	<b>.046</b>	<b>.007</b>	.610	.230	.101
Асертивност	r(39)	<b>.347</b>	.283	.242	.294	.014	.266
	p	<b>.026</b>	.073	.128	.062	.931	.093
Емпатия	r(39)	.297	.108	.195	-.026	.219	<b>.324</b>
	p	.059	.501	.223	.870	.170	<b>.039</b>
Самоконтрол	r(39)	.298	<b>.319</b>	.053	.302	.001	.224
	p	.059	<b>.042</b>	.743	.055	.996	.159
Сътрудн.	r(39)	<b>.423</b>	<b>.338</b>	.258	.137	.050	.274
	p	<b>.006</b>	<b>.031</b>	.104	.394	.755	.083
Отговорност	r(39)	<b>.473</b>	.254	.174	.189	.084	<b>.338</b>
	p	<b>.002</b>	.108	.277	.237	.604	<b>.031</b>

Общуването и отговорността са единствените умения, при които се установява статистически значима, но слаба корелация между оценките на

учителите и резултатите на учениците. При всички останали умения не се доказва корелация, което може да се тълкува като разлика между самооценката на учениците и експертната оценка на учителите по отношение на отделните социални умения.

Друг интересен резултат е умерената корелация между оценката за общуване на учителите с тази за емпатия на учениците. Такава има и при двойките отговорност - общуване и сътрудничество - общуване (учители - ученици). Възможно е ученици, които имат добри умения за общуване, благодарение на това да предизвикват по-високи оценки от страна на учителите за сътрудничество и отговорност. Аналогично ученици с по-добра емпатия, да изглеждат по общителни в очите на педагозите.

#### **III.4.5. Анализ на данните получени от учителите по физическо възпитание след експеримента**

Оценките на учителите след провеждане на експеримента показват статистически значими промени в почти всички социални умения. Единствено уменията сътрудничество и отговорност не показват разлика в сравнение с оценките преди експеримента (Таблица 25).

*Таблица 25. Оценка на социалните умения според учителите и рангов тест на Уилкоксън*

	Преди		След		Z	p
	M	Mdn	M	Mdn		
Отговорност =	3.62	4,00	3,71	4,00	-1.890	0.059
Емпатия ↗	3.18	3.25	3.52	3.25	-3.945	< 0.001
Общуване ↗	3,20	3,25	3,62	4,00	-2.974	0.003
Асертивност ↗	3,36	3,25	3,54	4,00	-2,887	< 0.001
Сътрудничество =	3,80	4,00	3,80	4,00	< 0.001	1.000
Самоконтрол ↘	3,60	4,00	3,30	3.25	-3,411	0.001

Социалните умения емпатия, общуване и асертивност показват статистически значимо подобрение на оценките. За сметка на това самоконтрола отчита статистически значим спад в средната оценка от страна на преподавателите. Причина за тези резултати може да е високото начално ниво на оценяването от страна на преподавателите или тяхната нереална представа за нивото на развитие на даденото умение. В началото всички умения, с изключение на емпатията, са оценени по-високо от



учителите, отколкото показват резултатите от въпросника. Най-голяма стойност на теста за статистическа разлика тогава е при сравнението на оценките за самоконтрол.

Сравнението по отделните показатели на оценките от учителите не установи статистически значими разлики между групите по признаците пол. Такава се наблюдава обаче по показател клас и то само за уменията асертивност и отговорност (Таблица 26). И при двете умения по-добрите резултати са посочени от ученици от 7 клас.

Таблица 26. Разлики в оценките на учителите за уменията “Асертивност” и “Отговорност” по показател клас, проверени с тест на Ман-Уитни

	5 клас			7 клас		Тест на Ман-Уитни	
	<i>M</i>	<i>Mdn</i>		<i>M</i>	<i>Mdn</i>	<i>U</i>	<i>p</i>
<b>Асертивност</b>	3.13	3.25	<	3.71	4.00	91.000	< 0.001
<b>Отговорност</b>	3.33	3.63	<	4.00	4.00	103.500	< 0.001

В сравненията преди експеримента посочените социални умения поддържат статистически значима разлика в същата посока. При сравненията на оценките от въпросника асертивността се промени от по-добра при учениците от седми клас преди експеримента на по-добра при петокласниците след експеримента. Въпреки това тези резултати могат да се тълкуват като показателни, че седмокласниците имат по-добри умения да отстояват своето мнение и виждания, както и да изпълняват коректно задълженията си.

При сравнение на разликите между резултатите след провеждане на експеримента от теста и от експертната оценка на учителите се установяват статистически значими разлики при уменията сътрудничество, общуване и отговорност, като отново учителите поставят по-високи оценки от резултатите при теста (таблица 27). Останалите три умения не показват статистически значими разлики, но средните стойности при тях също са с по-високи стойности/ в полза на оценките на педагозите.

По-високите стойности на оценките от страна на учителите в началото и в края на експеримента може да бъде признак на изкривяване на резултатите вследствие от ефекти като “социална желателност” и други.

Таблица 27. Разлики в оценките на уменията според учителите и според учениците, проверени с рангов тест на Уилкоксън

	Учители			Ученици		Тест на Уилкоксън	
	<i>M</i>	<i>Mdn</i>		<i>M</i>	<i>Mdn</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>
Общуване	3.62	4.00	>	3.40	3.50	-2.542	0.011
Асертивност	3.54	4.00		3.35	3.50	-1.426	0.154
Емпатия	3.52	3.25		3.43	3.50	-1.904	0.057
Самоконтрол	3.30	3.25		3.18	3.25	-1.521	0.128
Сътрудничество	3.80	4.00	>	3.31	3.50	-4.041	< 0.001
Отговорност	3.71	4.00	>	3.47	3.50	-2.045	0.041

Въпреки това и оценките от учителите, и оценките от въпросника показват подобряване в нивото на социалните умения, което може да се тълкува като положителен резултат вследствие на проведения педагогически експеримент.

## Изводи и препоръки

### Изводи

Резултатите от проведеното теоретично и експериментално изследване по темата на дисертационния труд дават основание за формулиране на следните **изводи**:

1. Голямата част от прегледаните научни публикации определят социалните умения като съществена личностна характеристика и основно средство за осъществяване на успешни междуличностни взаимодействия. Дефицитът от социални умения предизвиква затруднения в адаптацията на младите хора към различни сегменти на социалната среда.
2. Съществува консенсус в научните среди, че усвояването и развитието на социалните умения се извършва в процеса на социализация под въздействието на фактори като семейството, училището, приятелското обкръжение, спортът и други неформални социални групи. През периода на ранното юношество, в който се намират учениците от прогимназиалния етап на основната образователна степен, се засилва влиянието на приятелското обкръжение, както и това на връстници и съотборници.

3. Заниманията със спорт и обучението по физическо възпитание и спорт в училище, притежават голям потенциал за изграждане на различни социални умения при учениците от посочената училищна степен. Тяхното изграждане не е закономерен резултат от самата двигателна дейност. То може да се постигне чрез прилагане на специфични методи, техники и спортнопедагогически модели.
4. Проучването сред ученици разкрива, че социалната изолация и невъзможността за осъществяване на спортни занимания, за практикуване на различни видове физическа активност, води до субективна оценка за съществени липси, преди всичко по отношение на общуването в условията на спортна дейност, което заема водеща позиция.

Преди въвеждането на ограничителните мерки на водещи позиции, като форми на физическа активност, посочвани от учениците, се откриха уроците по физическо възпитание и спорт и ежедневните разходки.

По време на епидемичната обстановка вследствие на Ковид-19, най-често посочената форма за физическа активност е "възможност да правя някои физически упражнения в къщи на закрито", следвано от "права упражнения и други спортни занимания на двора".

5. В преобладаващата част от българските училища не се прилагат спортнопедагогически модели и не се утвърждават добри практики за развитие на социалните умения.

Учителите по физическо възпитание и спорт имат готовност за включване в подобен вид дейност и да подобрят професионалната си подготовка в това отношение.

6. Учителите по физическо възпитание и спорт оценяват като най-добре развити при учениците следните социални умения - сътрудничество и общуване, а най-слабо развито при учениците е умението самоконтрол.
7. Учениците, които са се занимавали със спорт, под ръководството на треньор за срок над 5 години имат значително по-развито умение за отговорност от тези с под 5 години спортен стаж.
8. Извършеният педагогически експеримент, чрез прилагане на спортнопедагогически модел за развитие на социалните умения, в условията на обучението по физическо възпитание и спорт, показва наличие на положително влияние върху развитие на социалните

умения, при ученици от прогимназиалния етап на основната образователна степен.

Следствие на приложения педагогически експеримент, при ученици от прогимназиалния етап на основната образователна степен, са отчетени най-високи нива при уменията асертивност и самоконтрол.

Учителите по физическо възпитание и спорт, след приключване на педагогическия експеримент, оценяват най-високо социалните уменията за общуване, асертивност и емпатия.

## **Препоръки**

Резултатите от проучването насочват към формулиране на следните **препоръки** с практическа насоченост:

1. Да се проучи и внедри ползването на методики за диагностика на социалните умения при ученици. Предложението от нас самооценъчен тест може да бъде използван в тази насока, но е необходимо и разработването и адаптирането за български условия на установени методики. По този начин те ще могат да се ползват за най-пълно установяване на дефицитите в развитието на уменията, което ще даде точни насоки за преодоляването им;
2. Да се разработят подробни методически ръководства за спортните педагози, в които да са описани методи и конкретни техники предназначени за приложение в урочната, извън урочната и извънкласна дейност по физическо възпитание и спорт;
3. Да се насочват учителите към включване в различни форми за повишаване на компетентността им за социалните умения, които отговарят на съвременните стандарти за иновативност, научност и практическа приложимост на знанията;
4. Органите за управление в сферата на образованието да обезпечат провеждането на програми за развитие на социални умения във всички училищни степени и осигурят необходимите средства за тяхното финансиране.

## **Публикации по темата на дисертационния труд:**

1. Бончева, М. (2020). Фактори за развитие на социални умения при ученици. *Личност, мотивация, спорт*. Том 24, с.178-187. НСА ПРЕС, София. ISSN 2682-9495

2. Бончева, М. (2021). Дефицит в социалните аспекти при участие в уроците по ФВС и форми за физическа активност по време на пандемията COVID-19. *Личност, мотивация, спорт*. Том 25, с.232-241. НСА ПРЕС, София. ISSN 2682-9495
3. Boncheva, M. D. (2018). POSSIBILITIES FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SKILLS IN STUDENTS THROUGH PHYSICAL EDUCATION AND SPORT XXI Scientific Conference „FIS COMMUNICATIONS 2018" in physical education, sport and recreation (Niš, Serbia, october 18-20, 2018) ISBN: 978-86-87249-89-9; 196-201